

МІЛЕТИЧ О.О., аспірант
(Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України)

УДК 340.1

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ КАТЕГОРІЇ «ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ»: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено загальнотеоретичний аспект категорії «зловживання правом» та проблеми її юридичної кваліфікації. Зроблено спробу дослідити практичне втілення теоретичної категорії зловживання правом у галузевих правовідносинах на прикладі правового інституту дифамації в Росії.

Ключові слова: зловживання правом, правовий інститут дифамації.

Исследуется общетеоретический аспект категории «злоупотребление правом» и проблемы ее юридической квалификации. Делается попытка исследовать практическое воплощение теоретической категории злоупотребления правом в отраслевом правоотношении на примере правового института диффамации в России.

Ключевые слова: злоупотребление правом, правовой институт диффамации.

The author examines the general theoretical aspect of the category of "abuse of right" and the problem of legal education. It attempts to explore the practical implementation of theoretical categories of abuse of the right legal relationship in industry as an example of the legal institution defamation in Russia.

Keywords: abuse of right, legal institute of defamation.

*«Щоб вчинити справедливо, необхідно знати
небагато, але щоб небезпідставно творити не-
справедливість, слід ґрунтовно вивчити право»
(Георг Ліхтенберг) [1, с. 587].*

Існування категорії «зловживання правом» у правовій науці та практичній діяльності сьогодення є загальноновизнаним. Зловживання правом на загальнотеоретичному рівні є малодослідженим явищем, що й пояснює актуальність здійснюваного дослідження. Єдиного погляду на дану категорію вченими не досягнуто, усталеної дефініції не виведено, що, в свою чергу, породжує істотні проблеми в юридичній кваліфікації названого явища та виробленні єдиного підходу до його розуміння. Свого часу правовим аналізом даного феномена займалися такі вітчизняні і російські вчені, як О.М. Стефанчук, В.П. Грібанов, Т.С. Яценко, І.А. Покровський, В.Н. Протасов, В.І. Крусс та інші. У їхніх працях було висвітлено багатоаспектність змісту цієї категорії, але лише на галузевому рівні і, на жаль, без загальнотеоретичного її осмислення. На думку автора цієї статті, існують значні прогалини у визначенні юридичної кваліфікації зловживання правом, які пов'язані із плюралістичним розумінням даного явища та відсутністю його єдиного тлумачення. А тому доцільно буде дослідити на загальнотеоретичному рівні питання правової сутності феномена зловживання правом та проблеми його юридичної кваліфікації, що й поставлено за мету цього дослідження.

В юридичній літературі будь-яку правову кваліфікацію прийнято розглядати як розумову діяльність, у ході якої встановлюється відповідність або невідповідність ознак реальної фактичної обставини ознакам юридичного факту, абстрактно окресленого нормою права, а також результат здійснення даного процесу [2, с. 67]. Слід підкреслити особливу роль юридичної кваліфікації в застосуванні права, оскільки дана правозастосовча дія є умовою, що забезпечує якість реалізації юридичних приписів на практиці.

Основне завдання юридичної кваліфікації полягає у визначенні юридичної природи конкретної фактичної обставини, тобто у з'ясуванні, чи пов'язано із нею настання відповідних правових наслідків. Таким чином, аналізуючи правову природу фактичної обставини, особа, що застосовує право, «вимірює дії і вчинки людей за допомогою норм права» [3, с. 329], «визначає деякий факт дійсності в якості правового явища, з яким суб'єкту права необхідно поводитись відповідно до його природи» [4, с. 76]. Отже, юридична кваліфікація виступає засобом та кінцевим результатом переходу від ситуації правової невизначеності до ситуації правової визначеності при оцінці тих чи інших правових обставин [5, с. 346].

В.Н. Власенко у загальнотеоретичному дослідженні правової природи юридичної кваліфікації визначає досить цікавий критерій для розмежування видів юридичної кваліфікації – критерій темпоральності (співвідношення предмета юридичної кваліфікації із суб'єктом її здійснення у часі). Це дозволяє розподілити кваліфікацію як на правову оцінку минулих та теперішніх фактів (ретроспективна кваліфікація), так і на правову оцінку, налаштовану на майбутнє (перспективна кваліфікація) [5]. Остання кваліфікація є неофіційною, оскільки суб'єкт права перед тим, як здійснити певне діяння, співвідносить його можливі наслідки із відповідальністю, що встановлюють норми права за це діяння. Така кваліфікація необхідна для того, щоб уникнути негативних наслідків, оскільки при неправильному юридичному співвідношенні своїх дій суб'єкт права може здійснити неправомірне діяння, що потягне за собою настання юридичної відповідальності. Невірна оцінка може призвести до того, що результат дій суб'єкта не буде захищений правом, а сама дія при цьому не буде результативною та не досягне тієї мети, що ставив перед собою суб'єкт (прикладом може слугувати такий вид зловживання правом, як зловживання процесуальним правом сторонами судового процесу шляхом подання ряду заяв, клопотань або відводів з метою затягування розгляду справи). В даному випадку істотне значення при перспективній кваліфікації має наявність наміру та його зміст. Розгляд подібного виду юридичної кваліфікації вбачається цікавим з наукової точки зору. Інтегрування отриманих знань щодо такого правового інституту, як юридична кваліфікація, в контексті визначення категорії зловживання правом дозволить більш широко розкрити сутність досліджуваної категорії та виділити достовірне чисте знання.

Юридична кваліфікація правового феномена зловживання правом уявляється досить складною, оскільки в більшості випадків це поняття є оціночним через відсутність на законодавчому рівні його чіткого визначення та неможливості послідовного виокремлення істотних ознак досліджуваного явища. Але ж для здійснення юридичної кваліфікації на загальнотеоретичному рівні ми можемо спиратись на загальні правила здійснення юридичної кваліфікації, вироблені наукою загальної теорії держави та права.

У контексті здійснюваного дослідження слід зазначити, що в юридичній науці переважно аналізується кваліфікація правопорушень, і в першу чергу злочинів, хоча не менш вагомою є кваліфікація правомірних діянь. Дані два види кваліфікації здійснюються через оцінку елементів правомірної та протиправної поведінки. Традиційно до таких елементів відносять суб'єкт, об'єкт, суб'єктивну сторону, об'єктивну сторону. Якщо елементи правомірної або протиправної поведінки за всіма своїми ознаками відповідають елементам моделі поведінки, що відображена у нормі права, то, безсумнівно, така поведінка буде протиправною або правомірною. Тому слід вирізняти «кваліфікацію правопорушень» та «кваліфікацію злочинів». Слід визнати, що деякі автори вважають некоректними дані понятійні формулювання, оскільки це, на нашу думку, вже презюмує, що фактична обставина, яка підлягає правовій оцінці, заздалегідь відноситься до правопорушення або до злочину [5], хоча в результаті може бути здійснена негативна кваліфікація, тобто кваліфікація «від протилежного», що полягає у встановленні факту відсутності істотних ознак правопорушення/злочину в діянні особи. В.Н. Власенко пропонує називати таку кваліфікацію кваліфікацією діянь, предметом і результатом якої можуть бути правомірні та протиправні дії.

Зловживання правом за своєю правовою природою є соціально шкідливим діянням та різновидом правової поведінки, що здійснюється, як правило, в рамках норм права [6, с. 286]. На думку О.Ф. Скакун, «зловживання правом – особливий вид правової поведінки, яка полягає у використанні громадянами своїх прав недозволеними способами, що суперечать призначенню права, в результаті чого завдається шкода суспільству, державі, особі» [7, с. 458]. При цьому О.Ф. Скакун зазначає, що зловживання правом слід віднести до правової поведінки, яка може набути протиправного характеру і стати правопорушенням, але не завжди їм стає.

Розглядаючи сутність правопорушення в контексті розгляду поняття «зловживання правом», слід вказати, що дії, узгоджені із правом, не можуть розглядатись як правопорушення. На що посягає правопорушення? Насамперед, на інтереси інших осіб, що охороняються законом. Але ж не всі інтереси знаходяться під охороною закону, тому їх порушення не завжди буде формально протиправним, а отже, не завжди може кваліфікуватись як правопорушення. Сутність правопорушення і полягає саме в тому, що діяння (поведінка) суб'єкта суперечить нормам права. Вважаємо, що зловживання правом не завжди буде правопорушенням з формальної точки зору, оскільки не всі форми і види зловживання правом заборонені законом. Але зловживання правом завжди буде порушенням права, оскільки є діянням, що порушує «природу права», його мету, соціальну та суспільну цінність. Дане діяння, не порушуючи букви закону, порушує його дух і сутність.

Чинне законодавство частково (оскільки, така заборона присутня не в усіх правових га-

лузях та інститутах) забороняє зловживання правом, а отже, визнає його правопорушенням – соціально шкідливим та небезпечним діянням, що порушує норми права. Вважаємо доцільним розглядати питання юридичної кваліфікації зловживання правом крізь призму кваліфікації правопорушень, а оскільки правопорушення поділяються на злочини та проступки, то, відповідно, і кваліфікацію зловживань також доцільно розглядати в подібному контексті.

Але чи завжди зловживання правом має характер правопорушення? Адже не за всі форми і види зловживання правом передбачено настання юридичної відповідальності згідно із формальним законом. Теоретик права В.В. Лазарєв називає дану групу діянь «відхиленнями від правопорядку» як різновид соціальних відхилень від цілей, принципів та приписів права, що можуть бути об'єднані поняттям протиправної поведінки. До даної групи вчений відносить також категорію «зловживання правом», під яким розуміє «засновану на егоїстичних намірах поведінку уповноваженого суб'єкта, що суперечить природі права, закріпленої в його нормах мети або пов'язане із залученням неправових засобів для її досягнення» [8, с. 153]. Автор наполягає, що категорія «зловживання правом» не має кваліфікуватись як правопорушення, делікт, як вказується деколи у спеціальній літературі, а є різновидом дій неправового характеру, обгрунтовуючи дану точку зору тим, що законом неможливо передбачити повний обсяг дозволеної поведінки. Для попередження неправомірної поведінки формальним законом встановлюються заходи правового обмеження в рамках загального дозволу, конкретизуються цілі і призначення наданого права, визначаються принципи поведінки уповноваженої особи щодо здійснення свого права. Вважаємо, що в такий спосіб створюється своєрідний режим поведінки уповноваженого суб'єкта, що відповідає правовому дозволу. Відступ від даного режиму охоплюється поняттям «зловживання правом» і не повинен кваліфікуватись як «делікт, правопорушення, злочин» у тих випадках, коли це прямо не передбачено формальним законом. Невизнання існування категорії зловживання правом веде до того, що будь-яке відхилення від загального дозволу кваліфікується як правопорушення, і в даному випадку не враховуються особливості дії правового дозволу та його межі.

Пропорушення за своєю сутністю являє собою винне протиправне суспільно шкідливе діяння [9, с. 212]. Зловживання правом є діянням, при якому суб'єкт діє в рамках наданого йому суб'єктивного права та не порушує конкретних юридичних заборон, тому така риса категорії «правопорушення», як протиправність, відсутня. Коли ступінь суспільної небезпеки від зловживання правом значна, законодавець визначає дане діяння як той чи інший вид правопорушення (злочину або проступку), нормативно забороняє його та забезпечує юридичною санкцією. Як бачимо, категорія «зловживання правом» має двоїсту природу, оскільки може виступати і в якості правопорушення, і як дія, що формально здійснена у межах права. Вважаємо, що заперечення в сутності зловживання правом природи правопорушення ще не дає підстав характеризувати даний феномен як прояв правомірної поведінки, тому що «правомірна поведінка завжди має соціально корисний характер та відповідає правовим приписам» [6, с. 280]. Натомість зловживання правом є діянням соціально шкідливим. Тому вважаємо, що категорію «зловживання правом» слід розглядати як самостійний вид правової поведінки. Таким чином, здійснити кваліфікацію діяння зловживання правом можна у двох аспектах: зловживання правом як правопорушення, коли подібна поведінка визначена законом як протиправна, та зловживання правом як діяння у межах формального закону, коли така поведінка формально є правомірною, але здійснена всупереч основним призначенням права.

Наразі в науці ведуться дискусії стосовно існування такого виду зловживання правом, як дифамація. Сучасне українське законодавство визначення цієї категорії не надає, також і не містить воно прямої заборони подібним діянням. В Україні вони кваліфікуються зовсім за іншим правовим механізмом. А от у законодавстві та науці Російської Федерації даному явищу приділено багато уваги. Дифамація – це «конституційно неприпустиме діяння, формально і (або) змістовно співвіднесене з користуванням основними свободами слова й інформації, що виражаються у формі правопорушення і зловживання правом, мета якого зумовлена незаконною і (або) недобросовісною зацікавленістю в приниженні гідності людини шляхом зганьблення його честі і доброго імені (а в окремих випадках також шляхом порушення права людини на недоторканність приватного життя, особистої та сімейної таємниці), що наносить шкоду відповідним конституційним благам» [10, с. 7]. Метою дифамації є приниження честі, гідності і доброго імені людини, але можуть бути й інші цілі, для досягнення яких принижується честь і гідність людини [10, с. 12]. У науковій праці А. Смирнова вказується, що під дифамаційними зловживаннями правом розуміються формально законні винні дії, прямо або опосередковано спрямовані проти справедливого (конституюваного) порядку суспільних відносин, що завда-

ють шкоди таким конституційним благам, як честь, гідність, добре ім'я, недоторканність приватного життя. Дифамаційні зловживання правом зумовлені неконституційними інтересами і цілями дифаматора та виражаються у конкретизованих формах недобросовісного користування свободами слова та інформації [10, с. 22]. Дане трактування сутності подібного роду зловживань, виконане на основі положень теорії конституційного правозастосування, не співпадає з позицією тих авторів, що розглядають зловживання правом як особливий різновид правопорушення або ототожнюють його із ним. Прикладом приниження честі і гідності особи зі злим наміром шляхом розповсюдження відомостей про таку особу є так званий «чорний піар», а також дифамаційні зловживання свободою слова з боку засобів масової інформації, що, у свою чергу, сприяють встановленню несправедливого (неконституційного) суспільного правопорядку та створюють умову для вчинення зловживань у різних сферах. Отже, фактично дифамація в контексті здійснюваного дослідження являє собою зловживання свободою слова та інформації. Для загальнотеоретичного дослідження даний вид зловживання правом є специфічним та має суто галузевий характер, але водночас є наочним прикладом практичного втілення категорії зловживання правом та її межування між правопорушенням та формально законним діянням, чим і викликає особливу наукову зацікавленість.

З усього вищезазначеного ми можемо зробити загальний висновок, що не завжди зловживання правом має характер правопорушення, але воно завжди буде порушенням права як соціальної цінності. Як бачимо, правова природа досліджуваної категорії має двоїстий характер, що породжує складність у процесі здійснення юридичної кваліфікації даного правового явища. Ця проблема мала б знайти вирішення у досягненні єдності розуміння поняття «зловживання правом» як на доктринальному, так і на законодавчому рівні, але це вже питання практичної нормотворчості.

Список використаної літератури:

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб., 1890–1907. – Т. 82.
2. Чвялева Е.В. Роль юридической квалификации в механизме правового регулирования // XXVII съезд КПСС и развитие теории государства и права: Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1987.
3. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: В 2 т. – М., 2004. – Т. 1.
4. Пермяков Ю.Е. Правовые суждения. – Самара, 2005.
5. Власенко В.Н. Конкретизация права и юридическая квалификация // Конкретизация законодательства как технико-юридический прием нормотворческой, интерпретационной, правоприменительной практики. – Н. Новгород, 2008. – С. 346-350.
6. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): Навч. посіб. / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К., 2008.
7. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учеб. – Харьков, 2000.
8. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2001.
9. Алексеев С.С. Теория государства и права: Учеб. для юрид. вузов и факультетов. – М., 2004.
10. Смирнова А.А. Диффамация как правонарушение и злоупотребление правом : конституционно-правовой аспект: Автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. – Тверь, 2008.

Надійшла до редакції 16.02.2012

ЦУРКАН О.В., здобувач
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74.08 : 340.114.5

ФУНКЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена розкриттю функцій правосвідомості, що формує наміри людей реалізувати свої різнобічні інтереси шляхом встановлення певного порядку в суспільстві, адже правосвідомість впливає на право через мотивацію поведінки індивідів, стаючи важливим інструментом реалізації правових норм.

Ключові слова: правосвідомість, система функцій, право, пізнавальна функція, регулятивна функція, творча функція, культурні особливості правосвідомості, професіоналізм, правовий світогляд.

